

Uit pure passie voor de stad

door René van Mierlo

De basis voor de collectie van het huidige Stedelijk Museum Kampen werd gelegd door mr. Jurjen Nanninga Uitterdijk die in 1872 in Kampen werd benoemd tot gemeentearchivaris. Zijn interesse beperkte zich gelukkig niet alleen tot papieren documenten, maar strekte zich ook uit tot museale objecten en activiteiten. In zijn tijd pleitte hij er al voor om de leegstaande Broederpoort als museum in te richten. Later stelde hij voor de Cellebroederspoort een museale bestemming te geven. Het stadsbestuur voelde daar uit zuinigheidsoverwegingen echter niets voor. Immers, er moest dan apart een conciërge worden aangesteld. Als Nanninga Uitterdijk wat wilde moest hij museale topstukken in gemeentelijk bezit maar tentoonstellen in de Schepenzaal van het Oude Raadhuis. Het stadsbestuur was nog wel bereid speciaal daarvoor een vitrinekast te laten maken.

De verzamelaar Nanninga Uitterdijk

En eigenlijk was dat al heel wat vergeleken met de handelwijze van het stadsbestuur enkele jaren eerder. Nog in 1858 bestelde het stadsbestuur twee zilveren presenteerbladen bij een zilversmid in Amsterdam. Op zich al vreemd, want er waren in de stad nog kundige zilversmeden aanwezig. Dieptepunt van deze deal is echter dat zij met gesloten beurzen geschiedde. Men schafte de twee zilveren schenkbladen aan in ruil 'voor enig oud zilverwerk, bestaande uit achttien lepels en vorken en een doosje met dertig stemboonen, tot een waarde van f225,70' (raadsbesluit 30-03-1858).

Dat doosje behoort nu tot één van de topstukken in de museale collectie. Het ronde, zilveren doosje is voorzien van een deksel met daarin het wapen van Kampen gegraveerd. In het doosje bevonden zich oorspronkelijk 24 zilveren en twaalf verguld zilveren bonen. Hiervan zijn nog negentien zilveren en elf verguld zilveren boontjes bewaard gebleven. De boontjes werden tot 1795 gebruikt bij de jaarlijkse raadskeur op de eerste woensdag na Drie Koningen. De 36 leden van de gezworen gemeente - een adviserend en controlerend college - trokken ieder één boon. De twaalf leden die de vergulde bonen trokken, moesten vervolgens de raadskeuze doen. Het doosje - met inhoud - werd in

Keurbonendoosje. Johan Jansz van Hensbergen (1628-1678), H. 4 cm (inclusief deksel), 1661.
Collectie Stedelijk Museum Kampen

1661 in opdracht van het stadsbestuur gemaakt door Johan Jansz van Hensbergen (1628-1678).

Gelukkig kwam het doosje middels een legaat in 1869 weer in het bezit van de stad en werd het vervolgens meer op waarde geschat. Geleidelijk aan werd men zuiniger op het zilver dat in het verleden in opdracht van de stad was gemaakt. Daar waar mogelijk probeerde Nanninga Uitterdijk de collectie verder uit te breiden, niet alleen met zilver, maar met allerlei voorwerpen die van belang waren voor de geschiedenis van de stad.

Zo slaagde hij er in 1874 in om voor 260 Hollandse guldens de fraaie drinkhoorn van het Sint Lucasgilde aan te kopen. Deze drinkhoorn met zilverbeslag was in 1576 gemaakt door zilversmid Jelis Jacobsz Valkenaar (1546-1625). Op het gebied van gildezilver sloeg Nanninga Uitterdijk zijn grootste slag echter in 1877. Hij overtuigde het bestuur van het toen nog bestaande Sint Anna- of Rijnschippersgilde ervan om hun zilveren voorwerpen aan de gemeente

Kampen in bewaring te geven. We hebben het dan onder andere over een fraaie drinkhoorn uit 1369, een bandelier met zilveren schildjes, een zilveren koningsstaf, zilveren drinkbekers en meer.

Ook in later tijd, na Nanninga Uitterdijk, breidde de collectie zich uit. Soms door aankopen, zoals de schilderijen van Jan Voerman sr. uit de collectie van Henk van Ulsen in 1995, maar meestal door legaten (onder andere het legaat Engelenberg-Persille in 1921, voornamelijk bestaande uit schilderijen, porselein en meubilair), schenkingen, langdurige bruiklenen en door middel van overdracht.

Op het gebied van zilver werd de afgelopen decennia nog slechts een enkel voorwerp verworven. Het stadszilver - voor zover niet omgesmolten of anderszins verdwenen - was en is grotendeels verzameld. Het kerkelijk zilver is nog steeds in bezit van de diverse kerkelijke instanties en de kans dat er op het gebied van gildezilver nog Kamper voorwerpen op zullen duiken is minimaal. Hooguit nog als bodemvondst.

Onontgonnen terrein

Bleef er nog één onontgonnen gebied met betrekking tot het verzamelen van zilver over. Namelijk het zilver dat tussen de 18de eeuw en heden gemaakt is door Kamper zilversmeden voor de burgerij. Het bleek een verzamelgebied bij uitstek voor onze stadgenoot wijlen de heer Henk Krans. De eerlijkheid gebied te zeggen dat de heer Krans gedurende een periode van zo'n twintig jaar alles verzamelde wat met de geschiedenis van de stad Kampen te maken heeft. Van schilderijen tot porselein, prenten en tekeningen. Doublures leken daarbij weinig uit te maken. Daar waar hij de hand op kon leggen, legde hij dan ook de hand op. Het resultaat was en is een gevarieerde verzameling, waarin rijp en groen elkaar afwisselen. Een belangrijk en coherent geheel vormt echter toch wel de zilvercollectie die de heer Krans gedurende enkele decennia opbouwde. En had hij nog meer tijd van leven gehad, dan zou zijn zilvercollectie nog omvangrijker zijn geweest. Nog steeds duiken her en der zilveren voorwerpen op die Kamper zilversmeden door de eeuwen heen voor de burgerij maakten. Dat is deels te danken aan het grote aantal zilversmeden dat de stad rijk was tussen de 18de eeuw en het heden. Deels heeft het ook te maken met het feit dat de voorwerpen voor de burgerij vaak wat kleiner en dus goedkoper waren dan de voorwerpen die voor kerk, stadsbestuur en gilden werden gemaakt.

Daar waar de grote opdrachten voor zilversmeden vanaf de 18de eeuw afnamen, groeide de vraag naar zilveren voorwerpen bij de burgerij.

Burgerzilver

De toenemende behoefte aan luxe en comfort die zich vanaf de 17de eeuw bij de burgers manifesteerde uitte zich niet alleen in het gebruik van tafelzilver, maar ook door het dragen van sieraden en zilveren voorwerpen die aan of bij kleding gedragen werden zoals oorijzers, gordels, beugeltassen, knopen, haken en gespen.

De ontdekking van nieuwe en verre landen in de 16de en 17de eeuw bracht een stroom aan nieuwe producten voor de Europese markt op gang. Koffie kwam uit Ethiopië, chocolade uit Mexico, thee uit China en tabak uit Amerika. Chocola was al in 1606 bekend in de Nederlanden. Met thee maakten de Nederlanders kennis in 1610. Dat jaar arriveerden in Amsterdam de eerste schepen van de Verenigde Oost-Indische Compagnie met ladingen thee. Koffie bereikte in 1615 Venetië en verspreidde zich van daaruit verder over Europa. Overigens duurde het geruime tijd voor de nieuwe producten in de Nederlanden algemeen geaccepteerd waren. Theedrinken werd pas in het eerste kwart van de 18de eeuw normaal gevonden.

De nieuwe luxe producten die in de 17de eeuw geïntroduceerd werden, wakkerden de vraag naar zilveren voorwerpen aan in de vorm van zilveren theepotjes, theedoosjes, koffiepotten, snuifdoosjes, peperbusjes en dergelijke. In de 18de eeuw ontstond ook vraag naar zilveren brandewijnkommen. Brandewijn werd sinds de 16de eeuw als geneesmiddel gebruikt, maar vanaf de eerste helft van de 18de eeuw was het als genotmiddel algemeen verspreid. De zilveren brandewijnkommen werden gebruikt bij bijzondere gelegenheden, zoals bij een geboorte. De kom werd gevuld met brandewijn en rozijnen en ging rond in het gezelschap dat op kraamvisite kwam.

De ambachtelijk opererende zilversmeden ondervonden in de 19de eeuw in toenemende mate concurrentie van opkomende zilverfabrieken als Van Kempen en Begeer, maar toch was er voor een aantal zilversmeden nog voldoende emplooi in Kampen. Begin 20ste eeuw was er weinig reden meer om zich als zilversmid in Kampen te vestigen. De opdrachten werden minder en minder en beperkten zich net als in de 19de eeuw vooral tot klein zilver. Een enkele zilversmid verkocht zilver en sieraden als nevenactiviteit, terwijl het hoofdassortiment van zijn winkel uit andere artikelen bestond. Tot op de dag van vandaag telt de stad echter nog zilversmeden in haar midden.

De verzamelaar Henk Krans

Het was deze zilvermarkt die de heer Krans betrad en waarvan hij alles kocht. Zo wist hij van Anthonie van Laer (1686-1753) één van de beste 18de

Beker

Jelte Willem Stil (1958), H. 16 cm, 2011

Schenking erven van de heer H. Krans - 2012

In de 16de en 17de eeuw had het Kamper stadsbestuur de chique gewoonte om na het overlijden van een raadslid een zilveren raadsherenbeker te laten maken ter nagedachtenis aan dat raadslid. Addertje onder het gras was wel dat die beker betaald werd van het laatste jaarsalaris dat het desbetreffende raadslid ontving. De beker ging bovendien niet naar de familie, maar vulde de stadszilverkast. Als Kampen belegerd en eventueel vernield of bezet werd en er een tekort aan geld ontstond, had het stadsbestuur een eenvoudige oplossing: het stadszilver - vooral de raadsherenbekers - werd omgesmolten om er noodmunten van te slaan. Op die manier stond een raadslid ook na zijn dood nog ten dienste van de stad. De heer Henk Krans - tijdens zijn leven onder andere zakenman en raadslid - herstelde de oude traditie min of meer. Tussen 1995 en 2011 liet hij zilversmid Jelte Stil vijf zilveren bekers maken. Hoewel de vijf bekers van elkaar verschillen, hebben zij met elkaar gemeen dat ze allen voorzien zijn van het Kamper stadswapen. Vier bekers schonk de heer Krans eind 2008 aan het Stedelijk Museum Kampen. De vijfde beker - hier afgebeeld - liet hij in 2011 door Jelte Stil maken. Deze beker schonken zijn erfgenamen eind 2012 aan het Stedelijk Museum Kampen.

eeuwse Kamper zilversmeden maar liefst zes brandewijnkommen te verzamelen. Wat moet je met zes brandewijnkommen van dezelfde meester vraagt een conservator zich dan meestal af, maar een verzamelaar vraagt zich dat niet af en het moet gezegd: stel die brandewijnkommen bij elkaar op en het is een magnifiek gezicht. Waarschijnlijk bevinden er zich nu nog drie of vier brandewijnkommen van Van Laer in particuliere handen en als de heer Krans tijd van leven had gehad, zou hij die uiteindelijk ook bemachtigd hebben. Van het kleinste stukje zilver - zoals een simpel rijgnaaldje met een lengte van maar 5,2 centimeter, dat jarenlang bewaard werd in een theekopje, om te voorkomen dat het verloren raakte - tot en met een prachtig gemaakte zeldzame visschep door Paul Elseneur (1724-1779). Alles werd verzameld! Het mooiste is echter nog dat de heer Krans niet alleen interesse in zilver uit Kampens verleden had. Tussen 1995 en 2011 liet hij de in Kampen woonachtige en werkzame zilversmid Jelte Stil vijf zilveren bekers maken.

Schenking

In 1878 schreef die andere verzamelaar, Nanninga Uitterdijk, in zijn jaarverslag over 1877: 'Niet hij [Nanninga Uitterdijk] profiteert door eene rijke verzameling van gemeente oudheden, maar de stad zelf, en de ingezetenen, de nakomelingschap'.¹ Het valt te betwijfelen of de heer Krans zijn verzameling om die reden begon, maar uiteindelijk handelde hij wel naar boven-

staand citaat. Op 31 december 2008 schonk de verzamelaar Krans 150 items uit zijn collectie aan de stad Kampen, waaronder maar liefst 115 zilveren voorwerpen die bovendien vaak meerdelig waren. Op het gebied van zilver is het de omvangrijkste schenking die de stad Kampen, in dit geval het Stedelijk Museum Kampen, ooit heeft mogen ontvangen. Een klein aantal stukken werd direct in de permanente presentatie van het museum - dat volop bezig was met de verhuizing van het Gotisch Huis naar het voormalige stadhuis - opgenomen. De overige zilveren voorwerpen uit de schenking werden in de winter van 2012-2013 tentoongesteld op de expositie: 'Bling Bling' in Kampen. Zilver voor de burger door Kamper zilversmeden 18de-20ste eeuw. Een week voor het einde van die expositie wachtte nog een aangename verrassing. Een particulier bood een fraai stukje zilver te koop aan van de hand van zilversmid Volkert Brouwer (1801-1865). Van deze zilversmid bevonden zich tot nu toe slechts drie voorwerpen in de collectie van het Stedelijk Museum Kampen en dit vierde voorwerp was wederom een welkome aanvulling. De koop werd diezelfde middag nog gesloten. Twee dingen toont dit aan. Ten eerste dat er zich nog steeds burgerzilver van Kamper zilversmeden op de particuliere markt bevindt dat te verzamelen valt. Ten tweede hoe aanstekelijk het werkt er naar te streven een collectie zoveel mogelijk te completeren.

Een kleine selectie

Kluwenmandje

Hendrik Nijman (1774-1853), L. 9,5 cm, B. 7 cm, H. 9 cm (inclusief hengsel), 1818

Schenking van de heer H. Krans - 2008

De oudste kluwenmandjes dateren uit circa 1800 en komen vooral in de eerste helft van de 19de eeuw voor. Ze werden vaak gebruikt om breikatoen in te leggen, want voor een kluwen breiwool zijn de meesten eigenlijk te klein. De meeste kluwenmandjes hebben geen hengsel, maar er zijn uitzonderingen, waaronder het hier afgebeelde mandje.

Apostellepel

Anthonie van Laer (1686-1753), L. 18,5 cm, 1718

Schenking van de heer H. Krans - 2008

Een eenvoudige zilveren lepel uit het begin van de 18de eeuw staat hier afgebeeld. De steel wordt bekroond met een staande apostelfiguur die helaas veel details heeft verloren door de tand des tijd. Toch is nog goed zichtbaar welke apostel hier is afgebeeld. Het is de apostel Andreas, te herkennen aan zijn attribuut, het zogenoemde Andreaskruis: een kruis dat bestaat uit de twee diagonalen van een rechthoek. Aan een dergelijk kruis zou Andreas zijn gekruisigd. Iedere apostellepel is te herkennen aan de attributen die de desbetreffende apostel zijn toegekend. Wanneer bijvoorbeeld de apostel Petrus wordt weergegeven, is die herkenbaar aan de sleutels van het Rijk der Hemelen die hij bij zich draagt. Dergelijke lepels worden gelegenheidslepels genoemd, omdat zij bij een speciale gelegenheid gegeven werden, meestal bij de geboorte van een kind, maar ook wel bij een huwelijk.

Schoengespen

Jan Paul Alexander van Dieren (1805 - ?), L. 8,5 cm,
B. 5,5 cm, 1845

Schenking van de heer H. Krans - 2008.

Ineens doken ze op in de 17de-eeuwse herenmode: schoengespen. Puur als versiering. Eerst in de vorm van stoffen rozetten, later in de vorm van grote zilveren en gouden schoengespen. Eind 18de eeuw was de rage al weer voorbij, maar in de streekdracht bleef het dragen van schoengespen een gewoonte. Op het moment dat de schoengespen bij de mannen uit de mode verdwenen, namen vrouwen de rage over.

Eind 19de eeuw verdween het dragen van schoengespen in de streekdracht ook bij vrouwen. De zilveren en gouden voetgespen kregen vervolgens een nieuw leven en een nieuwe bestemming. Met een kleine ingreep maakte een zilversmid er dan een ceintuurgesp van.

Peperbusje

Volkert Brouwer (1801-1865), H. 8,5 cm voetrand 3,5 x
3,5 cm, 1854

Schenking van de heer H. Krans - 2008.

Een peperstrooibusje in de vorm van een urn. Het busje eindigt in een ronde voet op een vierkante contrasokkel. De deksel is afneembaar en is geperforeerd met stervormige gaatjes. Het busje is gemaakt in de stijl die Empire - het Franse woord voor keizerrijk - is gaan heten. Het is een oorspronkelijk Franse stijl die geïnspireerd is door het oude Rome. Deze kunststroming was vooral populair in de tijd van Napoleon. Sterker nog, Napoleon hielp mee de stijl te ontwikkelen door complete paleizen in empirestijl in te richten. Rond 1820, enkele jaren na de val van Napoleon, raakt de empirestijl uit de mode. Toch voldoet het afgebeelde peperstrooibusje dat in 1854 gemaakt werd aan de kenmerken van de empirestijl. Mogelijk heeft Volkert Brouwer het peperstrooibusje dan ook in opdracht gemaakt van iemand die nog erg aan de empirestijl hing.

Brandewijnkom
Anthonie van Laer (1686-1753),
L. 26 cm, H. 7 cm, B. 13 cm, 1711.

Rijgnaald
Onbekende meester (circa 1720-1775), L. 5,2 cm,
circa 1755
Schenking van de heer H. Krans - 2008.

Soms loop je tegen een mysterie aan dat zich welhaast nimmer lijkt op te lossen. Zoals in dit geval. Al sinds de middeleeuwen voorzien zilver- en goudsmeden de voorwerpen die zij maken van een uniek meesterteken. Het meesterteken bestaat uit de initialen of beginletters van de naam van de maker plus een bijzonder onderscheidingssteken, zodat meestal te achterhalen is welke zilver- of goudsmid het betreffende voorwerp gemaakt heeft. Meestal! In dit geval dus niet. Het afgebeelde voorwerp heeft als meesterteken de letters IVK en tot nu toe is het niet gelukt er via archieven de naam van de maker aan te koppelen.

Slechts vier zilveren voorwerpen van deze meester zijn tot nu toe bekend, allen behorend tot de museumcollectie. Alle vier de voorwerpen zijn echter wel voorzien van het stadsmerk van Kampen. Het kan dan ook bijna niet anders dan dat deze zilversmid in de omgeving van Kampen werkte en in Kampen zijn voorwerpen bij de keurmeesters ter keuring aanbood.

Overigens: het afgebeelde voorwerp is een zilveren rijgnaald(je). Dergelijke rijgnaalden werden in de 18de en 19de eeuw vooral gebruikt om het rijglijffe dicht te rijgen. Ook werden ze gebruikt bij het doorhalen van bandjes en koordjes van korsetten en andere kledingstukken.

Visschep

Paul Elseneur (1724-1779), L. 28,5 cm, 18de eeuw
Schenking van de heer H. Krans - 2008.

Visscheppen behoren tot het mooiste tafel- of beter dien-
gerei dat ooit gemaakt is. Zeker als ze van zilver zijn.
De ovale bak is opengewerkt en prachtig gegraveerd met
een voorstelling van drie vissen. In het midden van de
schep is een schol te zien, die links geflankeerd wordt
door een baars en rechts door een kabeljauw.

Het uiteinde van de steel toont een fraai gegraveerde
bloem in een asymmetrische cartouche geheel uitgevoerd
in wat later de rococostijl is gaan heten. De naam rococo
is een samenstelling van het Franse rocaille, dat een
asymmetrisch schelpmotief betekent en het Italiaanse
barocco, hetgeen barok betekent. Typisch voor de
Europese rococostijl (1720-1775) is de asymmetrie en de
benadrukking van elegantie. De vormen worden losser en
de onderwerpen vrolijker.

Hoewel het Stedelijk Museum Kampen een rijke zilvercol-
lectie bezit, is deze visschep het enige voorwerp van Paul
Elseneur dat zich in de collectie bevindt.

Foto's: Stedelijk Museum Kampen

Noot

1. Gemeentearchief Kampen, Jaarverslagen van den archivaris, verslag over 1877, p. 5.